DAN POVIJESTI
UMJETNOSTI

GRAD I NJEGOVA BAŠTINA
CITY AND ITS HERITAGE

PURITEKA BROJ 7 / VOLUME 7

E-ČASOPIS DANA POVIJESTI UMJETNOSTI U RIJECI / E-JOURNAL OF ART HISTORY DAY IN RIJEKA

PURITEKA

GRAD I NJEGOVA BAŠTINA
CITY AND ITS HERITAGE

E-ČASOPIS
DANA POVIJESTI UMJETNOSTI U RIJECI

E-JOURNAL
OF ART HISTORY DAY IN RIJEKA

Broj 7

Volume 7

Klub studenata povijesti umjetnosti

društvo povjesničara UMJETNOSTI RIJEKE

Odsjek za povijest umjetnosti
Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci

Rijeka, 2018.

PURITEKA

E-ČASOPIS DANA POVIJESTI UMJETNOSTI U RIJECI
E-JOURNAL OF ART HISTORY DAY IN RIJEKA

BROJ 7/2018
VOLUME 7/2018

ISSN 1848 - 7483

UKD 7(091)
738.5

E-časopis izlazi jedanput godišnje
E-journal is published annually

Postavljeno na mrežu / Uploaded to web:
15.03.2019. / 15.03.2019.

Izdavači

Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci /
Faculty of Humanities and Social Sciences,
University of Rijeka

Društvo povjesničara umjetnosti Rijeke /
Association of Art Historians of Rijeka

Za izdavače

Ines Srdoč Konestra
Ivana Golob Mihić

Urednica / Editor
Petra Štefičar

Uredn̈ički odbor / Editorial Board
Marijan Bradanović
Irena Radoslav

Uredn̈ički savjet / Advisory board:
Marina Vicelja Matijašić
Jolanda Todorović
Barbara Španjol-Pandelo

Jezična savjetnica za hrvatski jezik /
Editors for Croatian Language
Mirna Vaupotić-Murati

Prijevod na engleski/ Translation in English
Antonia Pavlović

Naslovnica / Cover
Nikki Vancaš

Grafičko oblikovanje /
Design and text preparation
Nikki Vancaš

Fotografije s radionica /
Workshop photographs
Noemi Del Bianco

Fotografije Dana PU /
Art History Day Photographs
Nikki Vancaš

Adresa uredništva / Editorial address

Odsjek za povijest umjetnosti, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Sveučilišna avenija 4, 51000 Rijeka, Hrvatska /

Department of Art History, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Rijeka, Sveučilišna avenija 4, 51000 Rijeka, Croatia

GRAD I NJEGOVA BAŠTINA
CITY AND ITS HERITAGE

SADRŽAJ / CONTENTS

Uvodna riječ / Foreword 8

Petra Štefičar 11
Osmi Dan povijesti umjetnosti / The Eighth Art History Day in Rijeka

Goran Nikšić 15
Složenost i proturječje u Dioklecijanovoj palači / Complexity and Contradiction in Diocletian's Palace

Nataša Nefat 22
Gradovi koji nestaju: dezurbanizacija, arheološka ruševina i obnova. Komparativna usporedba Plomina, Dvigrada i Bala / Ghost Towns: Deurbanization, Archaeological Ruin and Revitalization. Comparative study of Plomin, Dvigrad and Bale

Natalia Beg 30
Grad Rab nekad i danas / Town of Rab – Past and Present

Bruno Raguž 37
O problemu spolija (s posebnim osvrtom na spolije grada Senja) / On the Problem of spolia (With Particular Focus on spolia in the Town of Senj)

Bruno Raguž 45
Izložba studentskih radova „Spoliji u urbanim prostorima" / Exhibition of Students' Photographs „Spolia in the Urban Areas"

Stjepan Čakarić 62
Izvještaj s tribine "Benčić – od tvorničkog kompleksa do kulturnog kvarta" / A Report from the Forum „Benčić – from Factory to Culture District"

Program osmog Dana povijesti umjetnosti / Programme of the Eighth Art History Day 71

Zahvale / Acknowledgements 72

Uvodna riječ / Foreword

Dragi čitatelji,

zadovoljstvo nam je predstaviti sedmi broj Puriteke, e-časopisa Dana povijesti umjetnosti u Rijeci, manifestacije koja se održava jednom godišnje na izabranu temu.

U pripremi Dana povijesti umjetnosti sudjelovali su članovi Kluba studenata povijesti umjetnosti, ARTeFACT, članovi Društva povjesničara umjetnosti Rijeke, profesori Odsjeka za povijest umjetnosti i ostali djelatnici Filozofskoga fakulteta u Rijeci, uz suradnju s djelatnicima Konzervatorskog odjela u Rijeci, Rijeke 2020 - Europska prijestolnica kulture, Centrom za industrijsku baštinu i Muzeja moderne i suvremene umjetnosti u Rijeci. Održana su stručna predavanja, edukativne radionice i tribina te je proveden fotografski natječaj na temu spolija, namijenjen redovnim studentima, a koji je rezultirao izložbom najboljih radova.

U sedmome broju Puriteke donosimo pregled osmog Dana povijesti umjetnosti te tekstove sudionikā (predavačā) koji su se odazvali pozivu na predaju pismenog rada.

Uime uredništva,
Petra Štefičar

PETRA ŠTEFIČAR
Filozofski fakultet u Rijeci, student /
Faculty of Humanities and Social Sciences in Rijeka, student

Osmi Dan povijesti umjetnosti u Rijeci / The Eighth Art History Day in Rijeka

Osmu godinu zaredom studenti Odsjeka za povijest umjetnosti Filozofskoga fakulteta u Rijeci, okupljeni u Klubu studenata povijesti umjetnosti, ARTeFACT, organizirali su 16. ožujka 2018. Dan povijesti umjetnosti. Potaknuti obilježavanjem Europske godine kulturne baštine, vlastitim interesom i željom za prezentacijom različitih vizura i problema unutar ovoga sadržaja, za ovogodišnju temu odabrana je urbana baština, pod mentorstvom profesora Marijana Bradanovića. Osmi Dan povijesti umjetnosti stoga je nosio naslov *Grad i njegova baština*, a sastojao se od uobičajene podjele programa na stručni skup, izložbu studentskih radova, edukativne radionice i javnu tribinu.

Jutarnji dio programa započeo je stručnim skupom na Filozofskom fakultetu u Rijeci. Nakon pozdravnih govora prvo predavanje održao je Ranko Starac, kustos Povijesnog i pomorskog muzeja Hrvatskog primorja, o temi *Riječki Stari grad i Gradina na Trsatu – putevi i stranputice u očuvanju i prezentaciji antičke i srednjovjekovne arhitektonske baštine*. Ranko Starac uveo nas je u temu urbane baštine lokalnom temom bliskom svim građanima Rijeke, i na mnogobrojnim riječkim primjerima približio problematiku očuvanja i prezentacije urbane baštine. Slijedilo je predavanje Gorana Nikšića, voditelja Odsjeka za staru gradsku jezgru grada Splita. Naslov njegova predavanja bio je *Složenost i proturječje u Dioklecijanovoj palači*. Predavanje je predstavilo brojne zanimljivosti ovoga važnog spomenika, uglavnom nepoznate široj javnosti, te se ukazalo na opće zablude o Dioklecijanovoj palači i problematici koja prati njezino očuvanje i prezentaciju. Nakon Dalmacije, nova tema vratila je pozornost na prostor Istre predavanjem pulske konzervatorice Nataše Nefat, *Gradovi koji nestaju: dezurbanizacija, arheološka ruševina i obnova. Komparativna usporedba Plomina, Dvigrada i Bala*. Ovim predavanjem doznali smo puno o istraživanju i konzerviranju tih istarskih mjesta i uveli se u problematiku njihove depopulacije i propadanja. Slijedilo je predavanje bivše studentice Odsjeka za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Rijeci, Natalie Beg, koja je predstavila temu svoga diplomskoga rada, *Grad Rab nekad i danas*, i tako publici približila stambenu arhitekturu Raba 15. i 16. stoljeća i njezin današnji izgled. Posljednje jutarnje predavanje održao je student Odsjeka za povijest umjetnosti Filozofskoga fakulteta u Rijeci, Bruno Raguž, naslova *O problemu spolija - s posebnim osvrtom na spolije grada Senja* i tako uveo publiku u temu spolija, koja se nadovezala na temu ovogodišnjeg studentskog fotografskog natječaja, *Spoliji u urbanim prostorima*. Izložba fotografija - studentskih radova - otvorena je u prostorima fakulteta odmah nakon skupa. Izloženo je ukupno 15 fotografija osam autorica koje su najbolje odgovorile na zadanu temu - pronašle i svojim fotoaparatom zabilježile spolije u urbanom prostoru.

U središnjem dijelu programa održane su dvije radionice. Prva radionica, *Potraga za blagom,* organizirana je u suradnji s Centrom za industrijsku baštinu. Bilo je to vodstvo za djecu osnovnih škola kroz centar grada Rijeke, gdje su djeca kroz igru mogla naučiti nešto o povijesti grada, a održala ga je Kristina Pandža. Druga radionica bila je namijenjena svim srednjoškolcima i studentima, a organizirana je u suradnji s Konzervatorskim odjelom u Rijeci. Voditeljice radionice Inventarizacija Starog grada bile su Lillian Stošić, Mateja Jerman i Andrea Manzoni, a sudionici su imali priliku izaći na ulice grada Rijeke i upisivanjem osnovnih podataka o zadanim građevinama upoznati djelić konzervatorske struke.

Program VIII. Dana povijesti umjetnosti završio je javnom tribinom u Muzeju moderne i suvremene umjetnosti u Rijeci. Tribina naziva *Benčić – od tvorničkog kompleksa do kulturnog kvarta* organizirana je u suradnji s Rijeka 2020 - Europska prijestolnica kulture i bavila se vrlo aktualnom

temom revitalizacije kompleksa Benčić. Na tribini su sudjelovali Marijan Bradanović, profesor Filozofskog fakulteta u Rijeci, Nikolina Radić Štivić, ravnateljica Direkcije za zaštitu i očuvanje kulturnih dobara Grada Rijeke, Ivan Šarar, pročelnik Odjela za kulturu Grada Rijeke, Slaven Tolj, ravnatelj Muzeja moderne i suvremene umjetnosti i umjetnički direktor Rijeka 2020 - EPK te Sabrina Žigo, kustosica Muzeja grada Rijeke. Tribinu je moderirala studentica Odsjeka za povijest umjetnosti, Petra Štefičar. Cilj tribine bio je prikazati trenutačno stanje i daljnje planove obnove kompleksa kao i buduće ustanove koje će biti djelatne unutar kompleksa do 2020. godine i tako činiti prvi kulturni kvart u Hrvatskoj. Odziv publike bio je velik, sudionici su odgovorili na mnoga pitanja i tribina je doprinijela jačanju dijaloga između institucija i građana.

Osmi po redu Dan povijest umjetnosti uspješno je priveden kraju u profesionalnoj i pozitivnoj atmosferi dijaloga i konstruktivnih rasprava. Program Dana osigurao je zanimljive sadržaje za sve dobne skupine, događao se na više lokacija, usvojena su nova znanja, otvorena su brojna pitanja, a struka povijesti umjetnosti dodatno je popularizirana. Iskreno se nadamo da će dogodine doživjeti svoje deseto, jubilarno izdanje i da će i dalje potvrđivati svoje mjesto u kalendaru kulturnih događanja grada i regije.

GRAD I NJEGOVA BAŠTINA
CITY AND ITS HERITAGE

GORAN NIKŠIĆ
Odsjek za staru gradsku jezgru grada Splita/
Department of the Old Town, City of Split

Složenost i proturječje u Dioklecijanovoj palači /
Complexity and Contradiction in Diocletian's Palace

U najvećem dijelu znanstvenih istraživanja u posljednja dva i pol stoljeća značenje Dioklecijanove palače prikazano je na pojednostavljen način. Izvorna namjena opisuje se kao boravište umirovljenog cara, a oblik kao kombinacija vojničkog logora, grada i vile. U tim je radovima postupno izgrađivana slika Palače kao idealne monumentalne građevine, podignute u idiličnom prirodnom krajobrazu, koja odražava carsku veličinu i simbolizira sređeni ovozemaljski, pa čak i kozmički poredak. U Palači su prepoznati oblici koji potječu iz istočnog i zapadnog dijela Carstva, tvoreći značajan primjer kasnoantičke arhitekture, koji je ujedno i vjesnik novog razdoblja – bizantske, odnosno srednjovjekovne umjetnosti (sl. 1).

Ernest Hébrard: idealna rekonstrukcija Dioklecijanove palače (E. Hébrard, J. Zeiller, Spalato, Le palais de Dioclétien, Pariz 1912.).

Takva idealizirana slika bila je osnova za konzervatorske odluke kojima je antička građevina postupno očišćena od kasnijih gradnji, kako bi se oslobodile vizure na obodne zidove i na najznačajnije građevine unutar sklopa, poput carskog mauzoleja i hrama. Unatoč pojedinačnim protivljenjima konzervatora, poput Karamanova apela za očuvanjem stare biskupije i Fiskovićeva inzistiranja na izgradnji u 2. svjetskom ratu porušenog sjeveroistočnog ugla Peristila, purifikacije i izolacije se, kao crvena nit, provlače kroz gotovo sve velike konzervatorske zahvate u Splitu. Sustavno uklanjanje kuća u okolici mauzoleja (katedrale) po preporuci Centralne komisije, započeto u 19. stoljeću, nastavljeno je i nakon 1. svjetskog rata. Rušenje kuća podignutih uz istočni zid Palače, koje su započeli talijanski okupatori u 2. svjetskom ratu, dovršeno je nakon rata, kada je uklonjen i dio srednjovjekovnog gradskog zida i crkva Dušica, kako bi se oslobodila i rekonstruirala Srebrena vrata. Ratna razaranja bila su izlika da se gotovo potpuno poruše djelomično oštećene građevine pred sjevernim zidom Palače, od kojih je najznačajniji benediktinski samostan, koji su austrijske vlasti pretvorile u bolnicu. Slična sudbina zadesila je zgrade starog lazareta ispred južnog pročelja Palače (sl. 2).

Građevine unutar i oko Dioklecijanove palače koje su porušene radi isticanja antičkih ostataka, označene na podlozi austrijskog katastra iz 1830. godine, reambuliranog 1871. (Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju, Državni arhiv u Splitu)

Iako su odavno razni istraživači uočili brojne nedovršenosti i anomalije u arhitekturi složenoga carskog zdanja, očigledne proturječnosti pokušavale su se protumačiti na razne načine, često putem tradicionalne povijesno-umjetničke hermeneutike, a ponekad se preko njih šutke prelazilo. Tako je, na primjer, južno pročelje potpuno neutvrđeno, za razliku od pročelja na ostale tri kopnene strane, gdje su ulazi osigurani *propugnaculima*, obrambenim dvorištima s dvostrukim vratima, flankirani poligonalnim kulama, a između njih i ugaonih kula postavljene su dodatne pravokutne kule. Ta je anomalija tumačena time što je južno pročelje bilo izgrađeno u moru, pa nije bilo potrebe za obranom s te strane.

Međutim, brojna su proturječja ostala nerazjašnjena: obrambene kule imaju ulaze na vanjskoj strani u razini prizemlja, arkade na obodnim zidovima s kopnene strane postavljene su prenisko, a njihovi otvori su preširoki da bi mogli poslužiti za obranu, dok je položaj Palače na najnižoj točki morske uvale, okruženoj brežuljkastim terenom, nepodesan za obranu.

Prigodom nedavnih arheoloških istraživanja u sklopu uređenja Rive – šetnice u gradskoj luci – pronađen je čitav niz dokaza da Palača s južne strane nije bila oplakivana morem, već su se ispred pročelja nalazila lučka postrojenja. Dugačak zid debljine dva metra pružao se paralelno s pročeljem, a između njega i mora bila je izgrađena široka platforma od rimskog betona (*opus caementitium*) (sl. 3).

Sasvim je nelogično da je od čitavog sklopa samo njegova južna četvrtina služila kao carska rezidencija, dok je dvostruko veća površina sjeverne polovice zdanja sadržavala prostore za carsku gardu i poslugu, kako je to većina autora do sada tumačila. Ne samo da je carski stan relativno skučenih dimenzija nego je i potpuno zatvoren, što je u potpunom kontrastu u odnosu na

Ostaci antičke obale ispred južnog pročelja Dioklecijanove palače (G. Nikšić 2007.)

uobičajen raspored rimskih carskih i velikaških vila koje su mahom imale razveden tlocrt i bile otvorene prema okolnome prostoru. Splitska carska rezidencija nema znatnijih otvora prema van, osim arkade na južnom pročelju, kroz koju se pruža pogled na more, ali koja pripada samo hodniku, takozvanom kriptoportiku, koji služi za komunikaciju između pojedinih stambenih i reprezentativnih prostorija, čiji su prozori bili postavljeni visoko i okrenuti prema unutrašnjim dvorištima i svjetlarnicima.

Podatak iz *Notitia dignitatum*, dokumenta iz 5. stoljeća, prema kojemu se u Dioklecijanovoj palači nalazila carska radionica za izradu sukna – *gynaeceum iovense aspalatho* - do sada se tumačio tako da se u sjevernu polovicu palače tek nakon careve smrti uselila takva „industrijska" funkcija. Joško Belamarić dokazao je da taj dokument odslikava prijašnje stanje i da je prvobitna namjena Palače upravo carska radionica tkanina, iz čijeg se profita mogao namiriti trošak uzdržavanja penzioniranog cara, njegove obitelji, dvorske svite, posluge i osiguranja. Velika količina vode potrebna za odvijanje tehnološkog procesa

pranja i bojanja vune, odnosno tkanina, osigurana je gradnjom monumentalnog akvedukta, a izvanredno očuvan sustav podzemnih odvodnih kanala u sjevernome dijelu Palače jasno govori gdje se ta voda trošila (sl. 4, 5). Još je u tijeku gradnje Dioklecijan odlučio da se građevina preuredi za stanovanje i dobije vanjski izgled utvrđene carske vile.

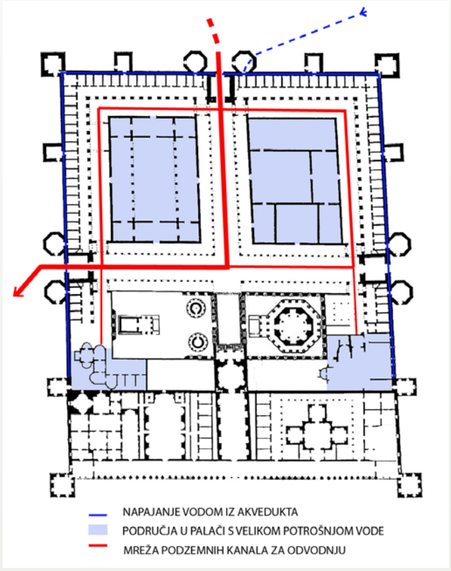
Na temelju takvog tumačenja moguće je dati potpuno novo „čitanje" građevine, koja je već u tijeku gradnje doživjela niz izmjena namjene i projekta, i objasniti do sada tek sporadično uočene i nerazjašnjene nelogičnosti i greške ovog vrlo zamršenog sklopa, te izvršiti revalorizaciju toga eklektičnog, sasvim netipičnog i originalnog spomenika kasnoantičkoga graditeljstva.

Uobičajena interpretacija značenja Dioklecijanove palače kao klasičnog spomenika zamjenjuje se prikladnijom analizom, koja se temelji na Venturijevim terminima složenosti i proturječja, i to na oblikovnoj i uporabnoj razini. Arhitektonski projekt Palače istodobno je i shematski i zamršen, funkcionalan i simboličan. Arhitektonski elementi ne tretiraju se na uobičajen način – stupovi nose sami sebe, a njihova je dekorativna uloga znatno važnija od konstrukcijske. Prostori su istodobno i otvoreni i zatvoreni. Klasična dilema oko prvenstva oblika ili namjene ovdje dobiva novu dimenziju: ne samo da je arhitektonska forma složena od nekoliko različitih arhetipova (*urbs-villa-castrum*) nego je i prvobitna namjena doživjela transformaciju već tijekom same gradnje (industrijska-stambena-kultna). Međutim, sva ta proturječja i dvosmislenosti nisu nastali namjerno, već su rezultat pragmatičnog postupka arhitekta koji je morao razriješiti naizgled nerješive zahtjeve koje je postavljao car. Zanimljivo je kako su pojedine značajke ove carske arhitekture od prvobitno prividnih kasnijim razvojem postale stvarne – od palače s elemetima grada postao je stvarni grad, a fortifikacijski elementi koji su u početku imali dekorativnu i simboličku vrijednost postali su dijelovi gradskih utvrda.

Nakon niza stoljeća neprekidnih promjena i prilagodbi zahtjevima živućega grada, danas se Palača suočava

Glavni podzemni kanal u sjevernoj polovici Dioklecijanove palače (N. Cingeli 2014.).

Tlocrt Dioklecijanove palače sa sustavom dovoda i odvodnje tehničke vode (G. Nikšić 2011.)

s izazovom redukcije na puku turističku atrakciju. Razumijevanje pravog značenja tog lokaliteta kao kompleksne, dvosmislene i proturječne građevine trebalo bi pomoći da se ispravi takav jednodimenzionalni pogled.

1 Od niza publikacija o splitskom carskom zdanju spomenimo najznačajnije: R. ADAM, Ruins of the Palace of the Emperor Diocletian at Spalatro in Dalmatia, London, 1764; G. NIEMANN, Der Palast Diokletians in Spalato, Beč, 1910; E. HÉBRARD-J. ZEILLER, Spalato. Le Palais de Dioclétien, Pariz, 1912; F. BULIĆ-LJ. KARAMAN, Palača cara Dioklecijana u Splitu, Zagreb, 1927; C. FISKOVIĆ, Prilog proučavanju i zaštiti Dioklecijanove palače u Splitu, Zagreb, 1950; J. MARASOVIĆ-T. MARASOVIĆ, Dioklecijanova palača, Zagreb, 1968.

2 C. NORBERG-SCHULZ, Meaning in Western Architecture, New York, 1974, 109; M. PEJAKOVIĆ, Dioklecijanova palača sunca, Zagreb, 2005.

3 HÉBRARD-J. ZEILLER, op. cit., 1912, tabla I i II.; BULIĆ-KARAMAN, op. cit., 1927, 139, 159, 173-177.

4 LJ. KARAMAN, „Pitanje odstranjenja zgrade stare biskupije u Dioklecijanovoj palači u Splitu", u: Prilog Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku XLIII, 1920, 3-41; S. MULJAČIĆ, „Kronološki pregled izgradnje Splita u XIX. i XX. stoljeću (1806-1958)", u: Zbornik Društva inženjera i tehničara, Split, 1958, 63.

5 F. BULIĆ, „Sull'isolamento e ristauro del Duomo di Spalato", u: Bulletino di archeologia e storia dalmata, Split, god. I, 1878, br. 1, 9-10.

6 FISKOVIĆ, op. cit., 1950, 30-34, 38.

7 S. PIPLOVIĆ, „Obilježja i paradoksi Dioklecijanove palače u Splitu", u: Kulturna baština 28-29, Split, 1997, 5-24.

8 T. KURENT, „The modular composition of Diocletian Palace in Split", u: Živa antika 20, 1970, 167–170; G. DE ANGELIS D'OSSAT, „Origine e diffusione dei prospetti ad andamento obliquo nelle chiese salonitane", u: Disputationes salonitanae 1970, Split, 1975, 75-82.

9 Z. ALAJBEG-V. DELONGA, Arheološka istraživanja na splitskoj Rivi 2006.–2007. godine (katalog izložbe), Split, 2007; V. DELONGA, „Lokalitet Split Riva (južno pročelje Dioklecijanove palače", u: Hrvatski arheološki godišnjak 4, Zagreb, 2007, 514-515.

10 HÉBRARD-ZEILLER, op. cit., 1912, 58, 60; BULIĆ-KARAMAN, op. cit., 1927, 57; G. NOVAK, Povijest Splita, Split, 1957, 31; J. MARASOVIĆ-T. MARASOVIĆ, op. cit., 1968, 14; N. CAMBI, Kiparstvo rimske Dalmacije, Split, 2005, 50.

11 Istraživanje na dijelu južnoga pročelja, na kojemu se upravo izvode konzervatorsko-restauratorski radovi, pružilo je dokaze da navedeni hodnik („kriptoportik") nije bio pokriven krovom. Krov je, naravno, bio planiran, ali do izvedbe nije došlo zbog naglog prekida radova, pa je ovaj značajan dio Palače ostao nedovršen, poput ostalih monumentanih građevina carskoga zdanja. Time je razriješena dugogodišnja dilema o tome kako je izgledao gornji dio južnog pročelja Palače.

12 HÉBRARD-ZEILLER, op. cit., 1912, 186; BULIĆ-KARAMAN, op. cit., 1927, 180; G. NOVAK, op. cit., 1957, 36; J. MARASOVIĆ-T. MARASOVIĆ, op. cit., 1968, 21.

13 J. BELAMARIĆ, „The date of foundation and original function of Diocletian's Palace at Split", u: Hortus Artium Medievalium 9, 2003, 173–185; IDEM, „Gynaeceum Iovense Dalmatiae – Aspalatho", u: Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 40, 2003/04, 5-42; IDEM, „Gynaeceum Iovense Dalmatiae – Aspalatho", in: Diokletian und die Tetrarchie. Aspekte einer Zeitenwende, A. DEMANDT-A. GOLTZ-H. SCHLANGE-SCHÖNINGEN (ur.), Millenium-Stud. Kultur Gesch. Ersten Jts. n. Chr. 1, Berlin-New York, 2004, 141-162.

14 O tome vidi: G. NIKŠIĆ, „Prilog o arhitekturi Dioklecijanovog mauzoleja i rekonstrukciji splitske katedrale u 13. stoljeću", u: Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 35, 1995, 105–122; IDEM, Krstionica sv. Ivana – Jupiterov hram. Projekt obnove (katalog izložbe), Split 1998; IDEM, „Jupiter rising: restoring Diocletian's diminutive Temple of Jupiter at Split", u: ICON Magazine, Fall 2004, 18-21; IDEM, „The Restoration of Diocletian's Palace – Mausoleum, Temple, and Porta Aurea (with the analysis of the original architectural design)", u: Diokletian und die Tetrarchie. Aspekte einer Zeitenwende, A. DEMANDT-A. GOLTZ-H. SCHLANGE-SCHÖNINGEN (ur.), Millenium-Stud. Kultur Gesch. Ersten Jts.

n. Chr. 1, Berlin-New York, 2004, 163–171; IDEM, „Diocletian's Palace – Design and Construction", u: Bruckneudorf und Gamzigrad. Spätantike Paläste und Großvillen im Donau-Balkan-Raum, Akten des Internationalen Kolloquiums in Bruckneudorf von 15. bis 18. Oktober 2008, Bonn, 2011, 187-202; IDEM, „The Restoration of the Peristyle of Diocletian's Palace in Split", u: Toccare - non toccare, E. EMMERLING (ed.), München, 2009, 116-129; IDEM, „Dioklecijanova palača – reinterpretacija izvorne namjene i arhitekture (Diocletian's Palace – Reinterpretation of Original Purpose and Architecture)", u: Niš and Byzantium, Tenth Symposium, Niš 3.-5 June 2011, Collection of Scientific Works X, M. RAKOCIJA (ed.), Niš, 2012, 219-236.

15 R. VENTURI, Complexity and Contradiction in Architecture, New York, 1966 (drugo izdanje 1977).

GRAD I NJEGOVA BAŠTINA

CITY AND ITS HERITAGE

NATAŠA NEFAT
Konzervatorski odjel Pula /
Conservation Department Pula

Gradovi koji nestaju: dezurbanizacija, arheološka ruševina i obnova. Komparativna usporedba Plomina, Dvigrada i Bala / Ghost Towns: Deurbanization, Archaeological Ruin and Revitalization. Comparative study of Plomin, Dvigrad and Bale

Pitanjem urbanoga kontinuiteta hrvatska se povijest umjetnosti i konzervatorska struka bave još od polovine 20. stoljeća, a mnoga zapažanja o odumiranju malih povijesnih gradova i danas su aktualna. Izlaganje na VIII. Danu povijesti umjetnosti fokusirano je na tri istarska grada koja dijele sličnu povijest urbanoga kontinuiteta: Dvigrad, Plomin i Bale. Sadašnje doba dočekali su u različitim stadijima očuvanosti, stoga se kroz usporednu analizu njihova povijesnog razvitka pokušalo ukazati na razloge opstanka ili propasti povijesnih gradova te na moguća rješenja za njihovu revitalizaciju.

Pitanjima opstanka i revitalizacije napuštenih istarskih gradova bavio se Milan Prelog još 1950-ih godina,[1] ističući kao glavni razlog odumiranja malih istarskih gradova iseljavanje domicilnog stanovništva, posebice u poratnim godinama. Propadanje gradova smatra konačnim činom procesa „životne krize malih gradova", koji se diljem Europe mogu pratiti od vremena nagle industrijalizacije u 19. st. i iseljavanja stanovnika u veće gradove. Pojam „dezurbanizacija" primijenio je na istarski kontekst, identificirajući fenomen postupnog odumiranja malih gradova već od 16. stoljeća, odnosno konačne podjele istarskog teritorija na mletački i habsburški dio, koja će potrajati sve do kraja 18. stoljeća. Aktivni procesi „dezurbanizacije" mogu se i danas pratiti u gradovima poput Plomina i Bala.

Komparativna usporedba Plomina, Dvigrada I Bala

Kroz povijest su sva tri odabrana grada dijelila blisku sudbinu u mnogim segmentima. U prapovijesti (brončano doba) na mjestu današnjih gradova postojala su utvrđena naselja – gradine, povezane u veći sustav naselja. Razlozi njihova nastanka na tim lokacijama slični su: dobar položaj u dnu zaštićenog plovnog zaljeva (Limskog kanala, odnosno Plominskog zaljeva), obilje pitke vode i plodne doline u okolici, te povišen položaj s kojeg se kontroliraju važni prometni pravci prema unutrašnjosti Istre i plovni put duž obale.[2] U doba rimske antike, u dugom mirnom razdoblju od kraja 1. st. pr. Kr. do 4. st. posl. Kr., postupno su napuštena gradinska naselja, a u njihovom se podnožju formiraju rimski gradovi otvorenog tipa. U dnu Plominskog zaljeva početkom 1. stoljeća nastaje antičko naselje uz luku.[3] Na mjestu današnjeg Plomina vjerojatno je postojala nadzorna točka, a u Dvigradu i Balama vojna uporišta radi nadzora rimske ceste.[4] Od kraja 4. stoljeća, zbog stanja opće nesigurnosti u Rimskome Carstvu, stanovništvo se ponovno povlači na sigurnije položaje koji se štite fortifikacijama, često na mjestu nekadašnjih gradina, a postojeći se gradovi utvrđuju novim zidinama.[5] Tada započinje proces *kastrizacije* naselja, kroz koji će tijekom kasne antike i ranog srednjeg vijeka nastati većina malih utvrđenih istarskih gradova, pa tako i Dvigrad, Bale i Plomin. Osim obrane stanovnika, njihova je uloga zaštita prometnica, luka ili plodnijeg i gušće naseljenog područja: Bale i Dvigrad dio su sustava kaštelā koji su u ranom srednjem vijeku štitili pulski ager.[6] Utvrđena naselja postupno postaju gradovi s urbanim funkcijama: vlastitom upravom, kaštelom, crkvom, grobljem, stambenim i proizvodnim četvrtima, koje će se i dalje razvijati tijekom srednjega vijeka, neovisno o središnjoj vlasti (Bizant, Karolinško carstvo, Akvilejski patrijarhat, Mletačka Republika).[7] Najveći su razvoj ta naselja doživjela tijekom 12. i 13. stoljeća, kada pokušavaju ostvariti komunalnu autonomiju u odnosu na feudalne gospodare. U to se doba ojačavaju fortifikacijski sustavi (Bale i Dvigrad), grade se nove romaničke crkve (sv. Juraj Stari u Plominu), a starije se crkve povećavaju (sv. Sofija u Dvigradu). Krajem srednjeg vijeka zbijene su srednjovjekovne jezgre postale skučene za sve veći broj stanovnika, stoga se naselja krajem 14. i tijekom 15. stoljeća postupno šire izvan gradskih zidina. Fortifikacije se u to doba obnavljaju i utvrđuju novim kulama u sva tri grada. U Balama se izvan zidina gradi gradska loža, a na mjestu starijih kula početkom 16. stoljeća

Bale, kaštel Bembo i trg nakon obnove, 2017., foto N. Nefat

Bale, pogled s južne strane 1962., foto Ulrih, arhiva KORi, 168

Bale-južna strana, 2005., foto N. Nefat

Dvigrad - crkva sv. Sofije i gradski trg tijekom obnove 2016., foto B. Orbanić

nastaje palača Soardo–Bembo, dok oko fortifikacijskog prstena postupno nastaju ulice s kasnogotičkim i renesansnim kućama. U Dvigradu podno zidina i kula u 15. stoljeću nastaje podgrađe, također branjeno fortifikacijama. Gospodarska kriza uzrokovana ratnim sukobima tijekom 16. i 17. st. usporila je gospodarski rast gradova. Učestale epidemije kuge i stalno prisutne malarije uzrokovale su pomor stanovnika, što nije moglo biti zaustavljeno niti doseljavanjem novih stanovnika iz južnih mletačkih teritorija. Tada započinje ono što je Prelog nazvao „postupnim odumiranjem malih gradova", a što se neće zaustaviti niti tijekom 19. stoljeća. Polovinom 17. stoljeća Dvigrad je potpuno napušten, a i službeno nakon 1714., kad su relikvije iz crkve sv. Sofije prenesene u crkvu sv. Silvestra u Kanfanaru.[8]

Današnje stanje i budućnost

Dvigrad je danas arheološka ruševina. Brojne građevine sačuvane su u elevaciji, a ispod gustog raslinja i nasipa razabiru se ulice i blokovi. Premda su već krajem 19. i početkom 20. st. bili poznati tlocrt gradske cjeline i tlocrt crkve, evidencija

Dvigrad, 2002., foto M. Barada

arhitektonskih ostataka i njihovo istraživanje traje od 1950-ih godina do 1977. Sustavno arheološko istraživanje i konzervacija arhitektonskih ostataka Dvigrada s ciljem revitalizacije i otvaranja za posjetitelje započinje 2001.[9] U konzervaciji i prezentaciji primjenjuje se minimalni građevinski zahvat radi osiguranja stabilnosti građevine i sigurnosti kretanja posjetitelja. Izbjegnut je radikalni pristup rekonstrukcije grada, u skladu sa sintagmom „konzervirati, ne restaurirati".[10] Oživljavanje grada sa svim urbanim funkcijama ovdje nije primjenjivo jer su one prekinute napuštanjem grada u 17. stoljeću. Pojedine se građevine mogu parcijalno rekonstruirati kako bi primile sadržaje primjerene arheološkom parku (naplata ulaza u kuli, izložbeni prostor u loži i pekari, info-punkt), ali najvažniji spomenici, poput crkve sv. Sofije, konzervirani su u zatečenom stanju. Kao arheološki park, Dvigrad može opstati kroz stalno održavanje, kontrolu dolaska posjetitelja, naplatu ulaznica, organizaciju terenske nastave za studente arheologije i povijesti umjetnosti i slične programe.

Bale su nakon iseljavanja domicilnog stanovništva u poratnim godinama polovinom 20. stoljeća bile gotovo napuštene. U gradu bez baštinika graditeljska je baština, poput kaštela Soardo Bembo, gradskih kula i zidina, propadala sve do kraja 20. stoljeća.[11] Dok su se u obalnom pojasu razvijali golemi turistički kompleksi, zaleđe, tradicionalno usmjereno prema poljoprivredi, ostalo je nerazvijeno te je demografski i gospodarski stagniralo sve do sredine 1990-ih godina. Spajanjem tradicionalne poljoprivredne osnove (maslinarstvo) s ograničenim razvojem turističkih kapaciteta uz obalu te postupnom obnovom i prenamjenom kuća u povijesnoj jezgri za stanovanje i turistički smještaj, Bale se danas razvijaju u poželjnu destinaciju. U međuvremenu je cjelovito obnovljeni kaštel Soardo Bembo otvoren za javnost, a nedavno uređeno povijesno središte grada postalo je, tako, pozornicom brojnih manifestacija. Međutim, Prelogova upozorenja na opasnost

isključivog oslanjanja na turizam i danas su aktualna.[12] Prenamjena ruševnih i zapuštenih kuća u hotelsku namjenu može pomoći obnovi naselja, ali može istodobno dovesti do iseljavanja preostalog domicilnog stanovništva, čime se gubi funkcija grada i autentičnost sredine, a povijesno naselje postaje sjajno obnovljeni „grad duhova".

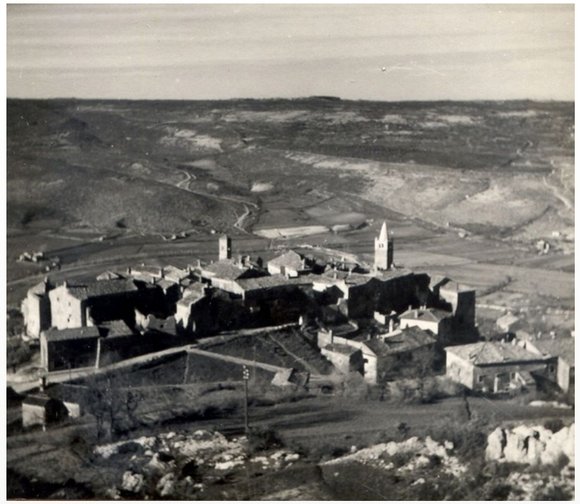
I za kraj - Plomin. On je žalostan primjer nesposobnosti društva da se zaustavi „dezurbanizacija". Današnje stanje u Plominu može se usporediti s onim u Dvigradu oko 1700. godine. U Plominu živi stotinjak stanovnika, a unutar povijesne jezgre svega desetak, uglavnom starije dobi. Premda napušten, grad je početkom druge polovine 20. stoljeća još uvijek bio cjelovit, s kućama pod krovovima i zidinama. Međutim, već je 1973. godine oko 30% povijesnih građevina bilo u ruševnom ili lošem stanju, a današnje stanje pokazuje pogoršanje i do 75 % ukupnoga graditeljskog fonda, slično kao u Balama nakon Drugog svjetskog rata. Pojedinačni zahvati na obnovi crkava i zidina, koje od 1995. provode Konzervatorski odjeli u Rijeci i Puli u suradnji s Općinom Kršan, nisu zaustavili negativan trend odumiranja i nestajanja grada. Sustavni program obnove priječe i neriješeni imovinsko-pravni odnosi, tako da Plomin sve više postaje „baštinom bez baštinika".[13] Okoliš Plomina, nepovratno uništen izgradnjom termoelektrane te potpuna gospodarska ovisnost ovoga kraja o njezinom radu, otežavaju mogućnost obnove grada prenamjenom u turističke svrhe. Tužna realnost je da će se Plomin - bez šire društvene intervencije - u skoroj budućnosti pretvoriti u arheološku ruševinu poput Dvigrada. Prelog je još 1958.[14] zaključio da odumiranje preživjelih društveno-gospodarskih oblika ne znači i likvidaciju tih mjesta kao urbanih centara, već se njihovo odumiranje može spriječiti promjenom funkcije. Dok su Bale dokazale da je okretanje negativnog trenda moguće, Plomin još uvijek traži način opstanka.

Dvigrad, 2016., foto B. Orbanić

Plomin - pogled sa sjevera, foto N. Nefat, 2018.

Plomin sa sjevera, foto B. Fučić, 1947., arhiva KORi, 127

Plomin, 2017., foto Z. Šušulić

Plomin, Rudanova palača, 2003., foto D. Krizmanić

1 M. PRELOG, Poreč – grad i spomenici, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 2007; IDEM, „Naselja koja umiru“, u: Milan Prelog – Djela, svezak I, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1991, str. 13-24; IDEM, „Planiranje novog i starog“, u: Milan Prelog – Djela, svezak I, Zagreb, 1991, 31-50.

2 K. BURŠIĆ–MATIJAŠIĆ, Gradine Istre. Povijest prije povijesti, Zavičajna naklada „Žakan Juri“, Pula, 2007, 205-212, 298-302, 344-346.

3 A. DEGRASSI, „Fianona – Il sito della città antica e recenti scoperte“, u: Notizie degli scavi di antichità, ser. VI, 10, 1934, fasc. 1-3, 3-9.

4 M. LEVAK, „Nastanak i povijesni razvoj ranosrednjovjekovnog Dvigrada“, u: ANNALES Ser. hist. sociol. 17, Koper, 2007, št. 2, 305-314.

5 M. SUIĆ M., „Kontinuitet urbane kulture“, u: Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost, svezak I.: srednji vijek (VII-XII. stoljeće), rano dobra hrvatske kulture, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1997, 93-115; M. LEVAK, „Istra i Kvarner u ranome srednjem vijeku“, u: Nova zraka u europskom svjetlu. Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku (oko 550–oko 1150), Matica Hrvatska, Zagreb, 2015, 385-414; B. MARUŠIĆ, „Doprinos poznavanju povijesno – umjetničkih spomenika kaštela Bale u južnoj Istri“, u: Starohrvatska prosvjeta 13, Split, 1983, 81-104.

6 B. MARUŠIĆ et al., Istra i sjevernojadranski prostor u ranom srednjem vijeku: materijalna kultura od 7. do 11. stoljeća, Arheološki muzej istre, Pula, 1995.

7 L. FOSCAN, I castelli medioevali dell'Istria, Trieste, 1992; G.P. BROGIOLO– C. MALAGUTI–P. RIAVEZ, „Nuove indagini archeologice nella chiesa di Santa Sofia e nell' insediamento di Duecastelli (Istria)“, u: Il Firuli e l' Istria al tempo di San Paolino d' Aquileia, Antichità Altoadriatiche LV, Trieste, 2003, 115-150; L. FOSCAN, Porte e mura dele citta, terre e castella della Carsia e dell' Istria, Centro di ricerche storiche Rovigno-Trieste, Collana degli Atti n. 22, 2003; LEVAK, op. cit., 2007, 307-308.

8 C. DE FRANCESCHI, „Ciò che resta e si sa di Due Castelli, la città morta dell' Istria“, u: Archeografo Triestino LXVII-LXVIII, Trieste, 321-335.

9 Istraživanja provode Martina Barada iz Konzervatorskog odjela u Puli, Sveučilište u Padovi i Hrvatski restauratorski zavod, a radove obnove vodi i nadzire Konzervatorski odjel u Puli.

10 M. DVOŘÁK, Katekizam zaštite spomenika, Zagreb, 2016, 19.

11 PRELOG, Naselja koja umiru, op. cit., 20.

12 PRELOG, Planiranje novog i „starog“, op. cit., 44-48.

13 Taj je pojam Prelog upotrijebio 1964. pišući o propadanju dubrovačkih ljetnikovaca, ali je primjenjiv i na povijesne gradove bez stanovnika. M. PRELOG, „Baština bez baštinika“, u: Djela, svezak I, Zagreb, 1991, 24-31.

14 PRELOG, Naselja koja umiru, op. cit., 22-24.

GRAD I NJEGOVA BAŠTINA

CITY AND ITS HERITAGE

NATALIA BEG
ALUMNI Filozofskog fakulteta u Rijeci/
ALUMNI Faculty of Humanities and Social Sciences in Rijeka

Grad Rab nekad i danas /
Town of Rab – Past and Present

Sam grad Rab smješten je na istoimenom otoku podno Velebitskoga kanala. Grad i otok Rab prepoznatljivi su nam danas po svoja četiri zvonika, ali i po bogatoj kulturno-povijesnoj baštini, kojoj su svjedočili mnogi istraživači posjetivši otok Rab. Neki od njih su Wilhelm von Schleyer, Alberto Fortis, Mijat Sabljar. Njihove istraživačke ekspedicije na Rab urodile su publikacijama posvećenima otoku i gradu Rabu, ali i dragocjenim vizualnim materijalom o tome kako su neki dijelovi grada Raba izgledali nekad. Wilhelm von Schleyer tom prilikom piše knjigu *Arbe, Stadt und Insel*, Fortis spominje Rab u djelu *Put po Dalmaciji*, a Mijat Sabljar u svojim bilješkama o mjestima koja je posjetio kao konzervator bilježi i skicira mnoge dijelove grada Raba koji su sada pretežno izgubljeni i nepoznati. Unatoč svojoj bogatoj baštini, o nekim razdobljima rapske prošlosti nema mnogo sačuvanog materijala. O antičkom prosperitetnom municipiju svjedoče nam tek poneki ulomci antičke skulpture koja je razasuta po gradu Rabu (u samostanu sv. Andrije, ispred gradskog lapidarija, spoliji na plemićkim palačama...). Romanički period ostao je bolje sačuvan i prezentiran, o čemu svjedoči ponajprije sakralna aritektura (ostaci crkve i samostanskog sklopa Sv. Ivana Evanđelista, samostan i crkva sv. Andrije, nekadašnja katedrala, crkva Uznesenja Djevice Marije...). Jedan zoran primjer razlike nekadašnjeg i sadašnjeg stanja jest crkva Sv. Ivana Evanđelista. Usporedivši povijesne fotografije i crteže crkve Sv. Ivana Evanđelista, vidljivo je kako je nekada apsida dobrim dijelom stajala nad crkvom. Međutim, nakon napuštanja crkve od franjevaca i ukidanjem rapske biskupije, načeta zubom vremena i prepuštena na brigu i nebrigu građana, apsida se urušila, a cijeli kompleks samostana počeo je propadati. Na povijesnim fotografijama vidljivi su zidovi južne strane samostanskog sklopa koja je orijentirana prema moru (slika 1). Danas ni njih više nema (slika 2). Dobar dio samostanskog sklopa srušen je ili devastiran.

Nekadašnji zidovi samostanskog sklopa Sv. Ivana Evanđeliste, izvor: Marinšek, Johann, Pozdrav iz Raba, Povijest rapskog turizma u slikama, 1997., Landsberg, Austria, str.20.

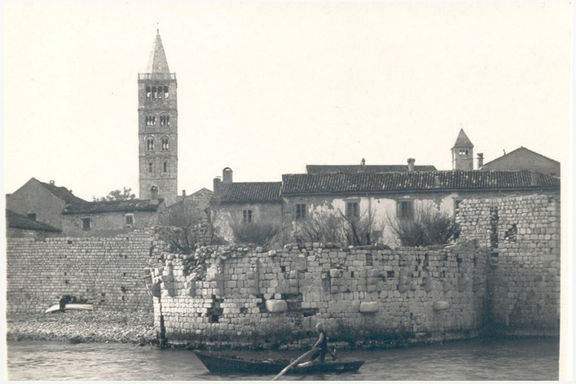

Sadašnje stanje zidova samostanskog sklopa Sv. Ivana Evanđeliste, foto: Natalia Beg

Još jedan primjer razlike u vizuri grada Raba nekad i danas jesu nam gradske zidine. Povijesne fotografije pokazuju kako su nekada gradske zidine bile kompaktne, s tek ponekim otvorom u zidnoj masi (slika 3). Danas to nije slučaj. Velika je većina zidina porušena radi stvaranja nove rive, ali i otvaranja novih ugostiteljskih objekata (slika 4). Možda je najšokantnija i najneshvatljivija intervencija u gradsku vizuru bilo rušenje

Povijesna razglednica sa pogledom na nekadašnje gradske zidine, izvor: Marinšek, Johann, Pozdrav iz Raba, Povijest rapskog turizma u slikama, 1997., Landsberg, Austria, str. 8.

Nekadašnja kula Revelin na gradskom bedemu, izvor: https://www.facebook.com/FaceOfArba

morske kule Revelin, koja se nalazila na gradskom bedemu (slika 5). Imuna na praksu rušenja i zatrpavanja starog u zamjenu za novo, nije ostala ni stara gradska jezgra, konkretno jedan dio Kaldanca. Kaldanac je najstariji dio grada Raba čiji počeci sežu još u antičko i prapovijesno doba. Povijesne razglednice i fotografije na sreću još uvijek nam mogu posvjedočiti kako je taj dio grada izgledao nekada.

Sadašnje stanje gradskih zidina, foto: Natalia Beg

Velik dio sačuvanih dijelova urbane strukture grada Raba potječe iz 15. i 16. stoljeća, koja su obilježila imena moćnih rapskih plemićkih obitelji. To su, primjerice, obitelji Dominis, Cernotta, Nimira, Zaro, Galzigna,... Njihovo su nasljedstvo plemićke palače u kojima su živjeli, a koje su se u većem ili manjem dijelu očuvale ponajprije u zapadnom dijelu grada, počevši od renesansne gradske lože iz 1504. godine. Prva koju spominjemo na samom je početku grada, gledajući sa zapadne strane. To je velika palača Dominis, ostvarenje s kraja 15. stoljeća, koja je bila predviđena za smještaj muzeja, što se vidi po sačuvanim tlocrtima u Konzervatorskom odijelu u Rijeci, ali ta ideja ipak nije realizirana. Kao i većina palača iz toga doba, danas služi kao ugostiteljski objekt. Palača Nimira djelomično je sačuvana. Tlocrt prizemlja i prvoga kata daje nam uvid u osnovni raspored prostorija i dimenzije. U središtu se nalazi dvorište koje je okruženo stupovima i pilonima koji nose svod na kojemu je trijem. Glavni portal ima izrazita kasnogotička obilježja. Kapiteli imaju prepoznatljivo svinuto, kovrčavo lišće u stilu Jurja Dalmatinca, čiji utjecaj dospijeva na Rab preko Andrije Alešija i njegove radionice. Sama palača pregrađivana je više puta jer je prenamijenjena i sada ima namjenu ugostiteljskog

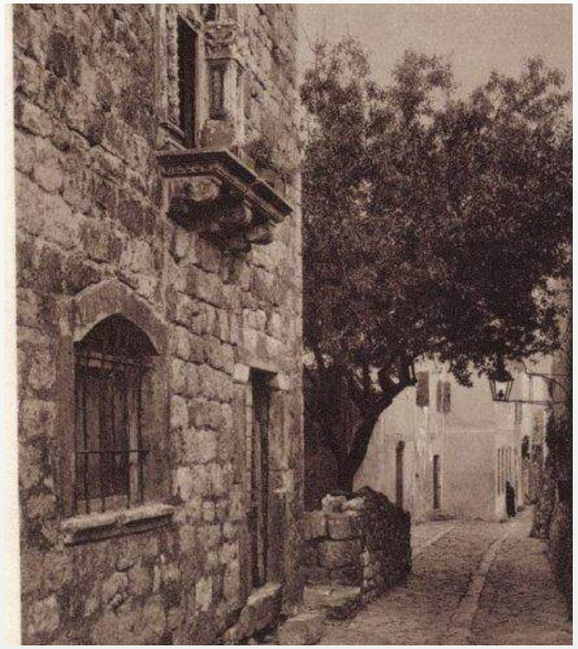
Nekadašnji izgled palače Nimira; izvor: von Schleyer, Wilhelm, Arbe. Stadt und Insel, Weisbaden, C. W. Kreidels Verlag, 1914., str. 76.

objekta. Akvareli i povijesne fotografije prikazuju katove koji su se nalazili uza sam portal (slika 6), a kojih danas nema (slika 7). Srušeni su još 1912./1913. godine. O silini raznih intervencija, ali i o zanimljivoj sudbini palače, svjedoči jedna fotografija na kojoj vidimo glavni portal Nimira preseljen na Gornju ulicu 1947. godine (slika 8). Godinu dana kasnije vraćen je na svoj izvorni položaj. Ostale palače plemićkih obitelji koje su u većoj mjeri sačuvane jesu mala palača Dominis, velika palača Galzigna, mala palača Galzigna, palača Dominis na Kaldancu, palača Zaro. Pročelja spomenutih palača uglavnom su sačuvana (ili barem glavni portali), s većim ili manjim intervencijama zbog razvoja turizma i adaptiranja zgrada, kao hoteli ili ugostiteljski objekti. Svu silinu intervencija u izvorni izgled objekata pretrpjeli su interijeri. Dvorište palače Zaro svjedok je ponekad neadekvatnih intervencija. Dva renesansna stupa u dvorištu na samom ulazu do polovice su zazidana u zidnu masu, kao i renesansni profilirani luk iznad stupova, koji ih povezuje. Na povijesnim razglednicama zabilježen je i nekadašnji izgled trga Municipium Arba. Na trgu su se nalazile kuće od pravilnih klesanaca s gotičkim prozorima na katovima, nizom konzola i „otvorima na koljeno" u prizemlju te *auriculima* (prošupljenim konzolama). Nijedna od kuća nije sačuvana, a kakva studija ili pisani spomen takvih objekata nije poznat. Iako bi se moglo navesti više primjera razlika vizure samoga grada Raba nekad i danas, spomenut će se još jedan. To je kuća na Gornjoj ulici (preko puta vile bana Perovića, današnje gradske knjižnice), na kojoj je još uvijek sačuvan renesansni prozor s motivima dupina i girlandi. Povijesne razglednice kuću prikazuju zidanu od pravilnih klesanaca, s prozorom čiji nadprozornik ima polušiljasti oblik te vratima s istaknutim ertama (slika 9). Danas je kuća u potpunosti ožbukana, a izvorni otvori zamijenjeni pravokutnim prozorima na koje je nadodan aluminij (slika 10).

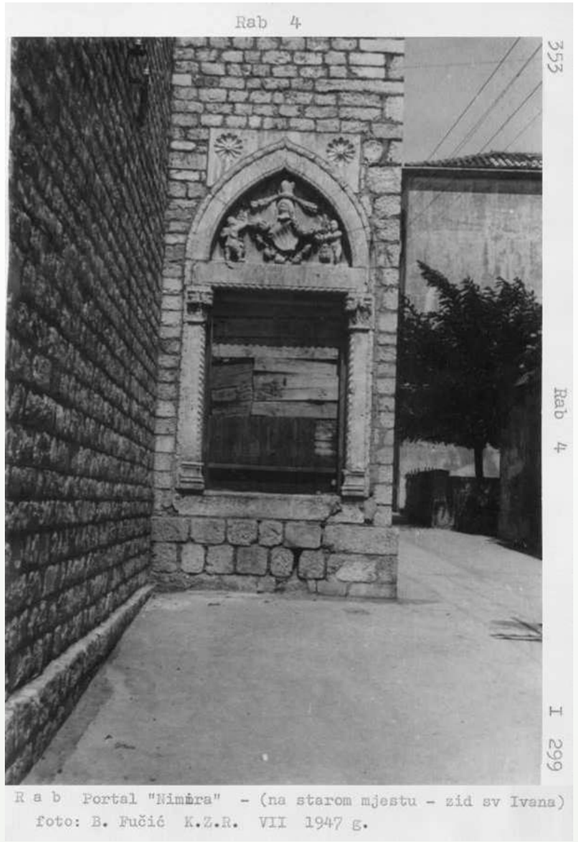
S obzirom na sve do sada napisano, nameću nam se pitanja poput - što su to uspjele, a što neuspjele adaptacije? U kojoj mjeri su određene prezentacije jasne i razumljive? Koliko su primjerene neke nove funkcije dane spomenutim objektima? A pitanje kojemu bismo trebali posvetiti posebnu pozornost, jest - kolika je opasnost od nepovratnoga gubitka baštine, izvornog izgleda urbanih sredina i vlastitog identiteta te postoji li danas

Sadašnje stanje palače Nimira, foto: Natalia Beg

Nekadašnji izgled kuće na Gornjoj ulici preko puta gradske knjižnice, izvor: https://www.facebook.com/FaceOfArba

Portal palače Nimira preseljen na Gornju ulicu, izvor: Fototeka Konzervatorskog odijela u Rijeci

Sadašnji izgled kuće na Gornjoj ulici preko puta gradske knjižnice, foto: Natalia Beg

senzibilitet društvene sredine za očuvanjem izvornosti, vlastite sredine i naslijeđa?

1 W. VON SCHLEYER, Arbe, Stadt und Insel, Weisbaden, C. W. Kreidel's Verlag, 1914.

2 A. FORTIS, Put po Dalmaciji, Split, Slobodna Dalmacija, 2004.

3 M. SABLJAR, Putne bilješke, knjige 2, 3, 4, Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine

4 VON SCHLEYER, op. cit., 1914, 162.

GRAD I NJEGOVA BAŠTINA
CITY AND ITS HERITAGE

BRUNO RAGUŽ

Filozofski fakultet u Rijeci, student /
Faculty of Humanities and Social Sciences in Rijeka, student

O problemu spolija (s posebnim osvrtom na spolije grada Senja) / On the Problem of spolia (With Particular Focus on spolia in the Town of Senj)

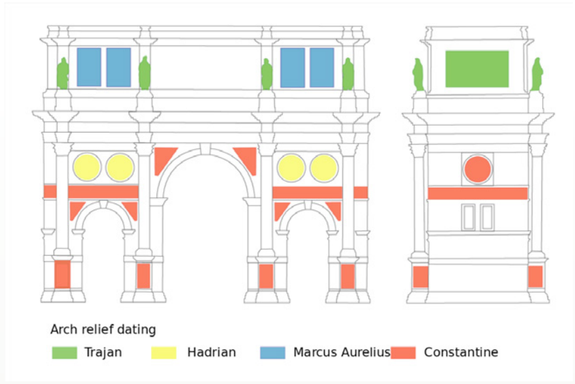
Spolij kao jedna od glavnih tema ovogodišnjeg Dana povijesti umjetnosti, nije pojam poznat široj javnosti, ali je i predmet rasprava i promjenjive definicije unutar struke. Predavanje je stoga ponudilo glavne odgovore na pitanje što je to spolij, koje su njegove uloge unutar arhitekture i umjetnosti, koju poruku nosi te kako i zašto spoliji propadaju i kako se to može spriječiti. Drugi dio predavanja bio je posvećen konkretnim primjerima spolija iz grada Senja. Senj je grad duge povijesti, koja seže još u vrijeme prapovijesne odnosno antičke Senije. Zahvaljujući dugom kontinuitetu naseljenosti, Senj je grad u kojemu je vidljiv širok raspon stilova i velik broj spolija, te predstavlja izvrstan primjer za temu predavanja.

Primjer korištenja spolija kao sekundarnog građevinskog materijala, fortifikacijski zid Aserije (TOMIĆ, 2010, 362)

Što je spolij(a)?

Ispravni terminološki oblik u hrvatskom jeziku jest „spolij", no često ga nalazimo i kao „spolija", budući da proizlazi iz latinske množine (spolium, spolia) odnosno talijanskoga korištenja termina „spolia, spoglia", koji još od 16. stoljeća u krugovima ljubitelja starina počinje označavati korištenje antičkih mramornih dekorativnih ulomaka u srednjovjekovnoj i renesansnoj umjetnosti. Uglavnom ga se koristi u pluralnom obliku budući da upućuje na koncept, a rjeđe na pojedinačni predmet, ali se definicija termina rijetko nalazi u hrvatskoj stručnoj literaturi. Spolije je najjednostavnije prikazati u okviru arhitekture ili skulpture, gdje im je osnovna uloga preuzimanje funkcije (građevinskog materijala ili arhitektonske dekoracije) i prenošenje poruke. Prva je uloga jasna. Uslijed kriznih situacija kao što je rat, opsada i dr., kako bi se što prije izgradile fortifikacije ili obnovili porušeni dijelovi grada i sagradile nove građevine, posezalo se za najbližim dostupnim materijalom, odnosno dijelovima starijih, često napuštenih i ruševnih zdanja. Jednako tako, do ovakve re-uporabe materijala dovodio je i nedostatak nekih skupocjenih vrsta kamena (mramora, granita i dr.), do kojih je u pojedinim povijesnim razdobljima bilo vrlo teško doći. Najbolji primjer za takvu vrstu spolijalizacije pruža Rim. Važno je napomenuti da su spoliji, dakle materijal u sekundarnoj uporabi, često krivo korišteni, pogrešno orijentirani i slično, što ukazuje na činjenicu da su u tom slučaju imali isključivo praktičnu svrhu, kako to ističu M. Barišić i V. Marinković na primjeru zapadnih zidina Salone ili Tomić na primjeru zida u Aseriji (slika 1). Takvu praksu često možemo zateći u fortifikacijskim sustavima diljem Europe. Druga, pak, uloga spolija mnogo je važnija, a radi se o ciljanom korištenju nekog prijašnjeg komada arhitekture ili skulpture u novom zdanju. To ukazuje na svjesnost o značenju baštine ili predaka, pa je prezentacija spolija ukazivala na status novog spomenika, njegova naručitelja ili graditelja, na značaj mjesta (*locusa*) ili povijesnog razdoblja na koji se referira ili na snažan psihološko-socijalni učinak povezivanja sa starijim razdobljima, primjerice sa starijim vladarima. Pri takvom korištenju spolija izražena je pozornost prema načinu i mjestu na koje se spolij postavlja te na njegovu očuvanju. Najpoznatiji primjer za to nedvojbeno je Konstantinov slavoluk, koji je podignut 315. godine (slika 2), a koji je velikim dijelom sastavljen od spolija uzetih sa

Primjer korištenja spolija u svrhu prenošenja poruke, Konstantinov slavoluk s označenim spolijima iz 315. (ja.wikipedia.org 2.9.2018.)

Reljef sv. Trojstva u Katedrali Blažene Djevice Marije u Senju (PELC, 2007, 368)

spomenika prethodnih careva, tzv. „dobrih vladara" -Trajana, Hadrijana i Marka Aurelija. Konstantin je, želeći se predstaviti kao nov, moćan vladar, takvom konstrukcijom svoga slavoluka pokazao vladajuću liniju koju želi nastaviti evocirajući doba mira i prosperiteta i najavljujući svoju vladavinu kao razdoblje napretka i blagostanja. Iz istog će se razloga antički fragmenti ugrađivati u kuće kasnijih razdoblja.

Uzroci propadanja spolija

Spolij može biti izložen propadanju iz više razloga, koji se mogu podijeliti u dvije skupine, a to su unutarnji i vanjski. Unutarnji uzrok propadanja spolija jest ponajprije starenje materijala te podložnost promjenama i eroziji. Do erozije mogu dovesti i uzroci poput pogrešne tehnike ugradnje ili pogrešne obrade materijala. Na materijalu se mogu pojaviti i razne naslage, poput crne kore (engl. *black crust*), tamna presvlaka ili siva patina. Osim anorganskih oštećenja, moguća su i organska oštećenja, poput biljnog obraštaja, kao što je to slučaj na Peristilu Dioklecijanove palače. Takva oštećenja ubrajaju se u vanjsko djelovanje na materijal spolija, a uz njih štetno djelovanje može imati i ljudski faktor koji svojim slučajnim ili namjernim djelovanjem utječe na materijal. Nestručno djelovanje čovjeka potrebno je svesti na minimum kako bi se zaštitila baština koja nam je ostala.

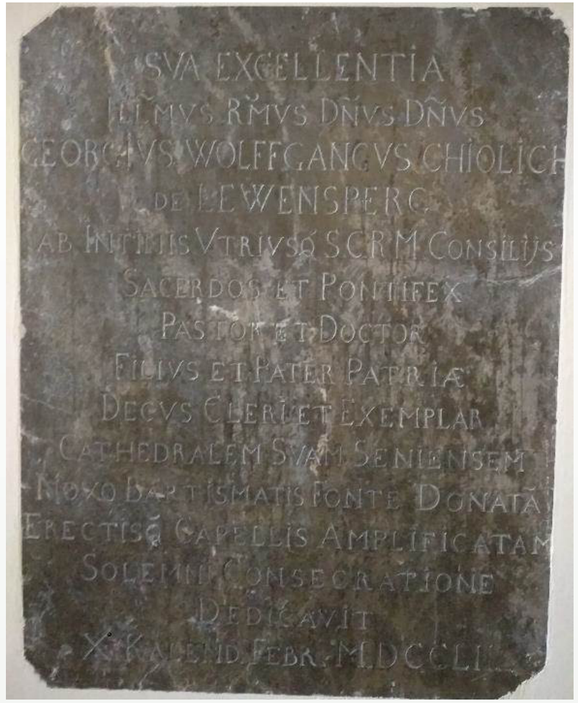
Očuvanje kamenih spolija

Kako, dakle, zaštiti spolij? Potrebno je najprije ustanoviti koliko je spolij oštećen te sukladno tome odrediti daljnje konzervatorske odnosno restauratorske postupke. S obzirom na to da se najčešće radi o kamenim ulomcima, prvi od takvih postupaka jest čišćenje kamena, kojim se uklanjaju sve nečistoće koje estetski nagrđuju izgled spomenika. Čišćenjem kamena uklanjaju se štetni organski i anorganski utjecaji.

Jedan od postupaka jest neutralizacija štetnih soli, koje su jedan od najčešćih razloga propadanja kamenog materijala. Soli poput klorida, sulfata i nitrata, uz djelovanje vlage ulaze u pore kamena, ondje se kristaliziraju te uzrokuju mrvljenje, ljuskanje ili osipanje materijala. Zamjena kopijom jedna je od metoda zaštite spomenika, u kojoj se originalni spomenik demontira i prenese, primjerice, u muzej ili u drugi prostor gdje se može primjereno zaštiti, a na njegovo se mjesto postavlja kopija. Takav postupak prije svega štiti spomenik, omogućuje njegovo bolje istraživanje te konzervatorsko-restauracijske radove. Pa ipak, takvo djelovanje, po mome mišljenju potpuno opravdano, često je na meti etičkih rasprava. Kako do ovakvih postupaka ne bi došlo, postoje i preventivni postupci - valja izdvojiti postupak premazivanjem zaštitnim antigrafitnim sredstvom. Velik broj spolija vrlo je dostupan i kao takav izložen vandalizmu i šaranju grafitima, tako da premazivanje zaštitnim sredstvom umnogomr olakšava čišćenje i zaštitu spolija.

Spoliji grada Senja

Senj je nastao na temeljima antičke Senije, koja je svoj oblik dobila za cara Augusta. Ovaj se rad bavi arhitekturom kasnijih razdoblja - od kasnog srednjeg vijeka do napoleonskih osvajanja. O tehnikama gradnje u Senju vrlo je teško govoriti zbog nedostatka pisanih dokumenata i izvora, na što je upozorio Ante Glavičić. Šetajući Senjom mogu se uočiti mnogobrojni spoliji: prije svega zapažaju se na pročeljima kuća, na kojima se između kamena lomljenca lako mogu primijetiti pravilni kvadrati kamena iz starijih razdoblja. Senjska katedrala Uznesenja Blažene Djevice Marije, koja je teško stradala u Drugom svjetskom u bombardiranju Senja i njegove okolice, predstavlja cjelinu koja je sačinjena od mnoštva spolija. Nakon što je 1950. otkriven njezin izvorni romanički karakter i nakon što je Harold Bilinić napravio rekonstrukciju zdanja, moglo se

Posvetna ploča Juraja Vuka Čolića, Katedrala Blažene Djevice Marije u Senju (fotografirao B. Raguž)

uočiti koliko je toga zapravo nadodano kroz stoljeća. Jedan od najpoznatijih reljefa iz katedrale jest reljef Sv. Trojstva, koji je Milan Pelc pripisao Majstoru mramornih madona te datirao u kraj 15. st (slika 3). Biskup Juraj Vuk Čolić, koji stupa na biskupski tron 1746., učinio je mnogo za uređenje crkve te za dogradnju dvaju bočnih brodova - sudeći prema natpisu koji je postavio u katedrali (slika 4). Ploču je prvi opisao Ivan Kukuljević Sakcinski, koji je opisao mnoge senjske spomenike, poput barokne ploče za grobnicu Josipa Minollija. U katedrali se nalazi i ploča Imie Raduco (slika 5), koja nije bila crkvena osoba, no tijekom restauracija njezina se ploča našla uzidana

Ploča s natpisom koji spominje Imie Raduco (fotografirao B. Raguž)

Reljef Bogorodice s Djetetom, Vlatkovićeva 20 (PELC, 2007, 369)

u unutarnju stranu pročelnog zida. Od reljefa izvan katedrale valja spomenuti Bogorodicu s djetetom, koja se nalazi u jednom *portunu* na adresi Vlatkovićeva 20, a prema M. Pelcu može se također pripisati Majstoru mramornih madona. Svakako treba naglasiti da u Senju postoji još mnoštvo primjera spolija, poput gotičkog reljefa u Gregorićevoj 2, portala s natpisom Šubranića ili lika bolnog Krista, sa sjevernjačkim utjecajima, na kući obitelji Živković te mnogi drugi, o kojima ovdje neće biti riječi, no svakako ostaju kao zadaća za neka daljnja istraživanja, prije svega zbog želje za njihovom zaštitom, kako im se ne bi dogodila sudbina nalik na onu devastirane klupice sa zoomorfinim motivima na prozoru kuće Posedarić.

1 I. ŠKORO, „Antička Senia“, u: Essehist, vol. 7, 2018, 2.

2 D. KINNEY, „Spolia. Damnatio et renovatio memoriae“, u: Memoires of the American Academy of Rome, 42, 1997, 120-122.

3 M. BARIŠIĆ-V. MARINKOVIĆ, Fenomen antičkih spolija – problem zaštite i prezentacije, stručni rad, 2011, 317.

4 Ž. TOMIĆ, „Prinos Aserije poznavanju organizacije Dalmacije u epohi cara Justinijana“, u: Asseria, vol 8, 2010.

5 BARIŠIĆ- MARINKOVIĆ, op. cit., 2011, 318.

6 K. HRISTE, „O stanju stanju konzervatorsko-restauratorskog nazivlja u praksi, na primjeru nekoliko vrsta naslaga na kamenu“, u: Portal 5, 2015, 211.

7 BARIŠIĆ-MARINKOVIĆ, op. cit., 2011, 320.

8 HRISTE, op. cit., 2015, 209-211.

9 BARIŠIĆ i MARINKOVIĆ, op. cit., 2011, 318.

10 Ibid., 321.

11 Ibid., 322.-323.

12 Ibid., 325.

13 Ibid., 324.

14 ŠKORO, op. cit., 2018, 3.

15 A. GLAVIČIĆ, „Kamena pročelja srednjovjekovnih kuća u Senju“, u: Senjski zbornik, vol. 22, 1995, 111.

16 Ibid., 113.

17 M. VILIČIĆ, “Arhitektonski spomenici Senja”, u: Radovi JAZU-a, knjiga 6, 1972, 71.

18 M. PELC, Renesansa, Naklada Ljevak, Zagreb, 2007, 368.

19 VILIČIĆ, op. cit., 1972, 100.

20 M. BRADANOVIĆ, „Nekoliko primjera baštine kasnog srednjovjekovlja Rijeke i Kvarner za profesora Vežića“, u: Ars Adriatica 7, 2017, 126.

21 VILIČIĆ, op. cit., 1972, 103.

22 M. BRADANOVIĆ, “Još jednom o širenju renesansne skulpture na Kvarneru”, u: Ars Adriatica 6, 2016, 124.

23 Ibid., 131.

GRAD I NJEGOVA BAŠTINA

CITY AND ITS HERITAGE

BRUNO RAGUŽ

Filozofski fakultet u Rijeci, student /
Faculty of Humanities and Social Sciences in Rijeka, student

Izložba studentskih radova „Spoliji u urbanim prostorima“ /
Exhibition of Students' Photographs „Spolia in the Urban Areas“

U okviru programa Dana povijesti umjetnosti na Filozofskom fakultetu u Rijeci otvorena je izložba izabranih studentskih radova, pristiglih na fotografski natječaj koji je ove godine bio posvećen spolijima u urbanom prostoru. Tema je ponudila širok raspon motiva i interpretacija, pa se na natječaj prijavilo 27 autora s različitih sveučilišta, koji su poslali ukupno 63 fotografije. Stručno povjerenstvo, u sastavu: dr. sc. Damir Tulić kao predsjednik povjerenstva te dr. sc. Marijan Bradanović, dr. sc. Luka Skansi, Mateja Jerman i Bruno Raguž kao članovi, prosuđivalo je svaki rad na temelju nekoliko kriterija: prije svega vodilo se računa o usklađenosti fotografije i teme, ali i o kvaliteti fotografije te o umjetničkom dojmu. Nakon održane sjednice stručnog povjerenstva, za najbolji rad i prvu nagradu natječaja odabran je rad Karmen Rabar, pod nazivom *Ukrasni pleter*, koji prikazuje spolij s ulomkom pletera na crkvi Sv. Antuna iz Galižane. Osim navedene fotografije, Karmen Rabar predstavila je još i fotografiju crkvice sv. Antuna u Galižani. *Skriveni limes, Lik Krista* i *Pavlinski amblem na ulazu u Klub* radovi su Nike Begić izabrani za izložbu. Stella Mešić također je imala tri rada na izložbi: *Prijelaz, Balans* i *Parnjaci*. Radovi Kerol Rabar izabrani za izložbu bili su *Natpis na crkvici sv. Antuna u Galižani, Rozeta na zidu crkve sv. Juraja Starog u Plominu* te *Pročelje crkve sv. Elizeja pored Bala*. Po jedan rad izložile su Anja Jurčić (*Nostalgija*), Katja Nadine Passeri (*Kosi toranj*), Marina Šafarić (*Stara vrata 3.5*) i Josipa Vidačković (*Rozeta*). Fotografije su bile izložene na 2. katu Filozofskog fakulteta, u jednom od najfrekventnijih hodnika, što je svakako doprinijelo da ih pogleda velik broj studenata i posjetitelja. Izložba je ponudila mogućnost spajanja kreativnosti i znanja o spolijima, stoga svakako osim odabranih autora valja pohvaliti sve prijavljene, koji su uložili svoj trud i vrijeme u izradu svojih radova te izraziti želju uime Kluba Artefact za nekom budućom suradnjom.

Karmen Rabar, Odjel za matematiku Sveučilišta u Rijeci

Ukrasni pleter

Prva nagrada

Karmen Rabar, Odjel za matematiku Sveučilišta u Rijeci

Crkvica sv. Antuna u Galižani

Katja Nadine Passeri, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijec

Kosi toranj

Josipa Vidačković, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Rijeci

Rozeta

Nika Begić, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci

Lik Krista

Nika Begić, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci

Pavlinski amblem na ulazu u klub

Nika Begić, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci

Skriveni limes

Anja Juričić, Akademija primijenjenih umjetnosti Sveučilišta u Rijeci

Nostalgija

Marina Šafarić, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci

Stara vrata 3.5

Kerol Rabar, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci

Rozeta na zidu crkve svetog Jurja Starog u Plominu

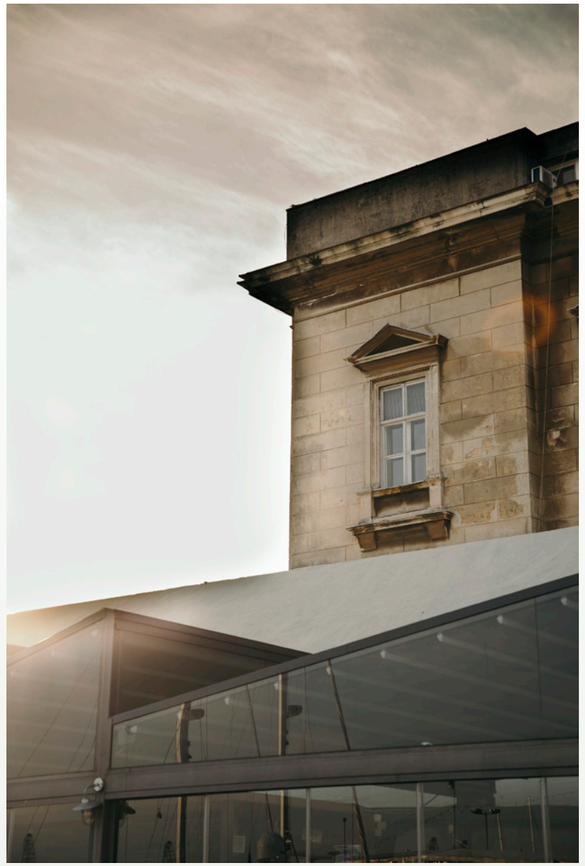
Kerol Rabar, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci

Natpis na crkvici sv. Antuna u Galižani

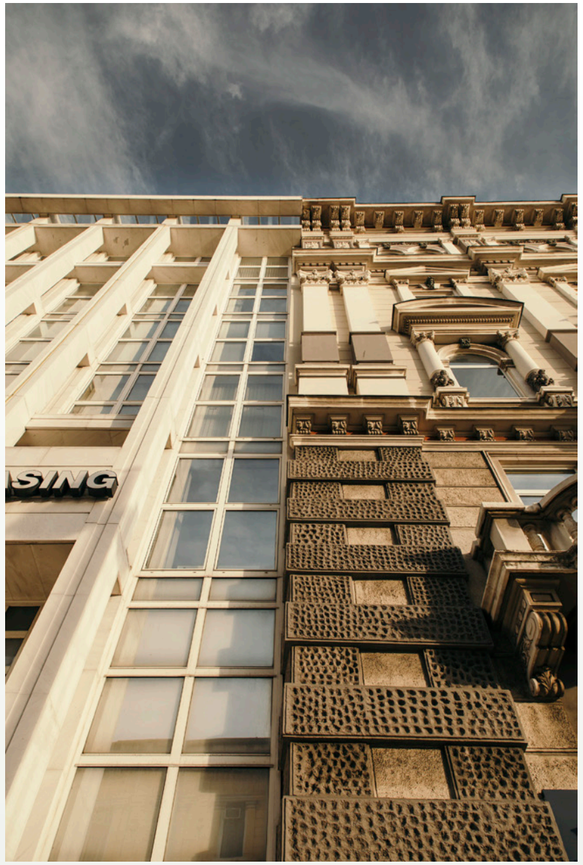
Kerol Rabar, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci

Pročelje crkve sv. Elizeja pored Bala

Stella Mešić, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci

Parnjaci

tella Mešić, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci

Balans

tella Mešić, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci

Prijelaz

GRAD I NJEGOVA BAŠTINA
CITY AND ITS HERITAGE

STJEPAN ČAKARIĆ

Filozofski fakultet u Rijeci, student /
Faculty of Humanities and Social Sciences in Rijeka, student

Izvještaj s tribine "Benčić – od tvorničkog kompleksa do kulturnog kvarta" /
A Report from the Forum „Benčić – from Factory to Culture District"

Tribina pod nazivom „Benčić – od tvorničkog kompleksa do kulturnog kvarta“ održana je kao završna točka dana, u Muzeju moderne i suvremene umjetnosti, nakon predavanja profesorā i studenata te radionica koje su se održavale u poslijepodnevnim satima. Tribina je - kao sinteza - trebala predstaviti konkretan primjer čuvanja kulturne baštine, što je i bio cilj ovogodišnjeg Dana povijesti umjetnosti.

„Kompleks Benčić“ označuje početak industrijalizacije u Rijeci, a kao kulturno dobro od iznimna je značenja za grad Rijeku, simbol je njegova bogatog identiteta i povijesti.

Dr. sc. Marijan Bradanović, izvanredni profesor i predstojnik Katedre za istraživanje i zaštitu kulturne baštine te ovogodišnji mentor studentima Udruge, otvorio je tribinu kratkim izlaganjem kojim nas je upoznao s poviješću Palače šećerane, odnosno čitavoga kompleksa, i njezina funkcionalna razvitka. Sažetim i jasnim pregledom izneseni su ključni problemi funkcije samoga prostora i pitanja njegove prenamjene.

Potom je uslijedilo predavanje Nikoline Radić Štivić, voditeljice direkcije za zaštitu i očuvanje kulturnih dobara Odjela za kulturu Grada Rijeke, koja je govorila o financijskim aspektima samog projekta te izvorima i poticajima Europske unije, kao komponente koja je u konačnici omogućila samu revitalizaciju.

Govoreći o planiranim namjenama pojedinačnih dijelova kompleksa, Ivan Šarar, pročelnik Odjela za kulturu Grada Rijeke, spomenuo je tzv. „Dječju kuću“, jedinstvenu cjelinu koja je istodobno i fizički prostor i čvorište za suradnju, kojim upravljaju ključne kulturne gradske institucije (Gradska knjižnica, Gradsko kazalište lutaka i Art-kino), razvijajući pritom programe za djecu i mlade uz potporu lokalnih organizacija. Model „Dječje kuće“ trebao bi biti poticaj istraživanju, čitanju, neformalnom obrazovanju, ali i aktivnom sudjelovanju djece te bi služio kao žarišna točka znanja i inspiracije za čitavo stanovništvo, a posebno za djecu.

Kao predstavnik Muzeja moderne i suvremene umjetnosti, Slaven Tolj stavio je fokus na prostor samog Muzeja te spomenuo zašto je upravo kompleks Benčić poslužio kao najbolje mjesto za takvu funkciju. Dotaknuo se i teme poplave, zbog koje su mnogi smatrali kako prostor nije prikladan za ustanovu samog muzeja, te je podsjetio da je Rijeka grad „koji teče“ i da je upravo voda ta koja obilježava grad, pa je i Muzej uklopljen u kontekst i okoliš.

Na kraju nam se obratila i Sabrina Žigo, kustosica Muzeja Grada Rijeke, koja je govorila o preseljenju zgrade Muzeja u upravno središte Šećerane, odnosno palaču koja svojom monumentalnošću te kao neizostavan simbol integracije riječke industrije i povijesti zaista zaslužuje biti dom u kojemu će biti predstavljena iznimno bogata riječka prošlost.

Nakon izlaganja posjetitelji su mogli postaviti pitanje i aktivno potaknuti raspravu, koja je brzo zaživjela te su se mogla čuti vrlo aktualna pitanja. U konačnici bi se moglo zaključiti kako su Riječani zaista zainteresirani za budućnost svoga grada te kako su svjesni da su upravo oni ti koji će svjedočiti otvaranju kompleksa Rikard Benčić u novoj funkciji te da će grad Rijeka zaista opravdati titulu Europske prijestolnice kulture 2020. godine.

GRAD I NJEGOVA BAŠTINA
CITY AND ITS HERITAGE

DAN POVIJESTI UMJETNOSTI

STRUČNI SKUP 9:30
Filozofski fakultet
predavaonica 207

OTVORENJE
RANKO STARAC Riječki Stari grad i Gradina na Trsatu - putevi i stranputice u očuvanju i prezentaciji antičke i srednjovjekovne arhitektonske baštine
GORAN NIKŠIĆ Složenost i proturječje u Dioklecijanovoj palači
NATAŠA NEFAT Gradovi koji nestaju: Dezurbanizacija, arheološka ruševina i obnova. Komparativna usporedba Plomina, Dvigrada i Bala
NATALIA BEG Grad Rab nekad i danas
BRUNO RAGUŽ O problemu spolija - s posebnim osvrtom na spolije grada Senja

OTVORENJE IZLOŽBE 14:00
Filozofski fakultet, 2.kat

SPOLIJI U URBANIM PROSTORIMA

RADIONICE

POTRAGA ZA BLAGOM vodstvo za djecu osnovnih škola, vodstvo počinje pokraj broda Galeb, (Kristina Pandža), 11:00 (uz prijavu)
INVENTARIZACIJA STAROG GRADA radionica za djecu srednjih škola i studente, Konzervatorski odjel (Lillian Stošić, Mateja Jerman i Andrea Manzoni), 13:00 (uz prijavu)

TRIBINA 18:00
MMSU

BENČIĆ – OD TVORNIČKOG KOMPLEKSA DO KULTURNOG KVARTA (u suradnji s Rijeka 2020 - EPK)
MARIJAN BRADANOVIĆ Filozofski fakultet u Rijeci
NIKOLINA RADIĆ ŠTIVIĆ Odjel za kulturu Grada Rijeke
IVAN ŠARAR Odjel za kulturu Grada Rijeke
SLAVEN TOLJ Muzej moderne i suvremene umjetnosti, Rijeka 2020 - EPK

GRAD I NJEGOVA BAŠTINA
CITY AND ITS HERITAGE

Dan povijesti umjetnosti u Rijeci realiziran je u suradnji s:

Klubom studenata povijesti umjetnosti ARTeFACT

Društvom povjesničara umjetnosti Rijeke

Odsjekom za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Rijeci

Centrom za ikonografske studije Filozofskog fakulteta u Rijeci

Konzervatorskim odjelom u Rijeci

Rijeka 2020-Europska prijestolnica kulture

Centrom za industrijsku baštinu

Muzejem moderne i suvremene umjetnosti u Rijeci

U radu na projektu Dana PU sudjelovali su:

Jelena Androić, Margareta Benić, Noemi Del Bianco, Marijan Bradanović, Stjepan Čakarić, Laura Fućak, Joanna Franciska Del Olmo Hernandez, Mateja Jerman, Ivona Lenardić, Andrea Manzoni, Marina Vicelja Matijašić, Ivana Golob Mihić, Tanja Mravlinčić, Barbara Španjol-Pandelo, Kristina Pandža, Irena Radoslav, Bruno Raguž, Sebastijan Ribarić, Luka Skansi, Lillian Stošić, Jelena Svirčević, Petra Štefičar, Lina Tarle, Ivan Topolovčan, Damir Tulić, Nikki Vancaš, Beatrice Vnučec, Kristian Volarić, Iva Volović, Sofija Žagar

Zahvaljujemo na potpori:

Gradu Rijeci i Studentskom kulturnom centru na financijskoj podršci, svim medijima, ustanovama, udrugama i klubovima koji su poduprli našu aktivnost i proširili obavijest o studentskom natječaju i Danu povijesti umjetnosti u Rijeci!

Manifestaciju su financijski pomogli:

Grad Rijeka – Odjel za kulturu / City of Rijeka – Department of Culture

Studentski kulturni centar Rijeka / Student Cultural Center Rijeka

Sveučilište u Rijeci / University of Rijeka

Klub studenata
povijesti umjetnosti

Rijeka, 2018.